

САД ЖИТТЯ ПРОФЕСОРА М.О.ЗЕЛЕНСЬКОГО (спогади про вчителя)

22 травня 2012 року виповнилося 100 років від дня народження видатного вченого, селекціонера, Заслуженого працівника вищої школи, доктора сільськогосподарських наук, професора Михайла Олексійовича Зеленського.

Кожен Справжній Учитель насамперед знаний своїми Учнями. Життєвий досвід автора цих рядків переконливо це підтверджує. Завідувач кафедри селекції та насінництва, професор Михайло Олексійович Зеленський прийшов до Української сільськогосподарської академії 1948 року. Учень

всесвітньовідомого академіка Миколи Івановича Вавилова, постійний генератор нових ідей, він умів подати найскладніший матеріал навдивовижу просто й зрозуміло. Зазвичай ми, студенти, називали його лекції з курсу селекції та насінництва уроками Вавилова. Професор М.О. Зеленський був справжньою живою енциклопедією знань з питань селекції та насінництва польових і городніх культур, гідно продовжуючи в міру свого таланту та можливостей справу великого Учителя.

Мені випало щастя слухати лекції Михайла Олексійовича із вересня до грудня 1979 року. Ось помітка зі студентського щоденника від 24 вересня 1979 року: «Друга пара – лекція із селекції та насінництва. Її читає професор, доктор сільськогосподарських наук Михайло Олексійович Зеленський. Ну що таке насінництво? Усе, здається, зрозуміло: вирощування елітного

насіння для поширення його в господарствах. А от селекція?.. Михайло Олексійович пояснив, що це слово латинського походження й у перекладі означає «добір», тобто виведення нових або поліпшення старих існуючих сортів та гібридів. На словах все просто. А на практиці?». «Селекція рослин, по суті, є еволюцією, що спрямовується людиною» – писав свого часу академік М.І. Вавилов. А це означає, що селекціонер має бути романтичним прагматиком і прагматичним романтиком, а ще мати велике терпіння. Саме терпіння, вважає Михайло Олексійович, і має бути визначальною рисою вдачі селекціонера.

Академік М.І. Вавилов був людиною з легенди, який зробив у науці стільки, скільки під силу зробити великому науковому колективу. У науковому доробку М.І. Вавилова важко провести грань між ботанічними й рослинницькими працями, між селекційними й генетичними дослідженнями. Усі вони тісно взаємопов'язані. Він стояв біля витоків генетики в країні. У вступній лекції професор М.О. Зеленський наголошував: «Щоб бути вченим агрономом, недостатньо мати один диплом, недостатньо знати одну іноземну мову. Щоб бути добрим ученим агрономом, треба багато й плідно працювати. І навіть з дипломом ніколи не полишайте навчання, а вдосконалюйте знання, здібності щодня! М.І. Вавилов був агрономом не просто за освітою, а за покликанням. І вся його наукова діяльність мала чітку мету – вдосконалення рослинництва. Його життєвим подвигом стало створення унікальної колекції насіння культурних рослин з різних куточків земної кулі. Його енергія та ініціатива були невичерпними, працездатність – на грані фантастики. Глибокий розум, що бачив у поодинокому прояві загального, умів знаходити в хаосі фактів залізну логіку закономірностей, природний талант до теоретичного мислення завжди привертала увагу до М.І. Вавилова багатьох його колег-учених. Він володів гігантським арсеналом фактів біологічної науки. Його праці привертала увагу як новизною, так і глибиною розробки. Він був людиною з почуттям нового. Таким має бути кожен з вас, присутніх у цій аудиторії, шановні колеги – завтрашні вчені агрономи», – такими словами закінчив свою першу лекцію на нашому курсі професор М.О. Зеленський.

У студентському щоденнику за 27 вересня 1979 року залишився запис із лекції професора М.О. Зеленського, де він вів мову про «мисливця за рослинами» М.І. Вавилова, який обґрунтував виділення восьми основних центрів походження найважливіших культурних рослин. Таким чином, М.І. Вавилов узагальнив увесь світовий генофонд і вказав на центри зосередження найбільшої різноманітності рослинних форм, їх значення як джерела вихідного матеріалу для селекційної роботи.

Студентський науковий гурток. Саме тут майбутні вчені агрономи вперше ознайомлюються з дослідницькою роботою, що в багатьох згодом переростає в жадобу знань, бажання експериментувати, вести теоретичні дослідження. На кафедрі селекції та насінництва гурток веде доктор сільськогосподарських наук, професор М.О. Зеленський. Ось помітка зі студентського щоденника від 1 жовтня 1979 року: «Тридцять років керує студентським науковим гуртком завідувач кафедри селекції та насінництва професор М.О. Зеленський. Кожне засідання він організовує у формі дискусії. Біографії академіків-селекціонерів М.І. Вавилова, П.П. Лук'яненка, В.М. Ремесла, Ф.Г. Кириченко, В.С. Пустовойта, Б.П. Соколова, М.І. Хаджинова, В.Я. Юр'єва такі ж цікаві, як і їхні праці. Про життєвий і творчий шлях академіка М.І. Вавилова професор М.О. Зеленський завжди розповідає з несподіваними деталями, цікавими ситуаціями, спогадами, демонстрацією різних фотознімків».

З офіційної довідки: «Наукова школа професора М.О. Зеленського – 92 кандидати та 5 докторів наук, серед яких 36 іноземців – з Єгипту, Сирії, Угорщини, Китаю, Кореї, В'єтнаму, Іраку. Більшість із них поглиблене ознайомлення з селекцією та насінництвом почали в гуртку, а після закінчення академії навчались в аспірантурі під керівництвом Михайла Олексійовича.

Школа професора М.О. Зеленського. Так, існує така школа. Через польову аудиторію пройшли Герой України, академік НАН України В.В. Моргун, академік НААН України В.А. Кравченко, доктори наук В.Ф. Зубенко, Г.Р. Пікуш, О.П. Карпенко, І.П. Чучмій, А.М. Фомічов, В.В. Губернатор, доценти А.К. Пархоменко, О.Ю. Кошеленко, А.П. Довбах, В.Л. Жемойда, П.Д. Клименко, Р.Р. Балан, В.С. Набока. Та хіба всіх перелічиш! Приросли вони душею до селекції. Творять, дерзають. Створили унікальні сорти озимої пшениці, ярого ячменю, помідорів, гібриди кукурудзи та інших культур, що висіваються на мільйонах гектарів у різних країнах світу».

Колись був студентом, аспірантом Михайла Олексійовича А.К. Пархоменко. З 1972 року Анатолій Константинович навчає студентів у царині селекції та насінництва польових і городніх культур, захистив кандидатську дисертацію з питань селекції озимої пшениці, отримав наукове звання доцента. З того часу минуло майже сорок років. Анатолій Константинович може пишатися тим, що навчив селекції та насінництва майже десять тисяч учених агрономів, які працюють в Україні та за її межами. Він автор і співавтор багатьох навчальних посібників і методичних розробок, що побачили світ у видавництвах Києва, Харкова та Одеси. Невтомна праця в полі дала практичні результати. Пархоменко А.К. – автор гібридів кукурудзи Кулон МВ, ТОСС 218МВ, ТОСС 156 МВ, Карат СВ, Наутилус, що в різні роки були занесені до Державного реєстру сортів рослин, придатних для поширення в Україні й широко вирощуються на зерно й силос у різних зонах країни. Загалом у науковому доробку доцента А.К. Пархоменка близько 100 наукових праць.

Учень професора О.М. Зеленського – Анатолій Михайлович Фомічов, доктор сільськогосподарських наук, професор, відомий вчений у царині селекції, насінництва та технології вирощування кормових буряків. Він – автор трьох районованих сортів кормових буряків: Київський, Тимірязівський 18, Тимірязівський 87. Професор А.М. Фомічов автор близько 190 наукових праць, у тому числі 9 монографій, що використовуються як навчальні посібники для сільськогосподарських вишів. Під його керівництвом захистили дисертації 17 аспірантів.

Валентин Васильович Губернатор через п'ять років після закінчення агрономічного факультету академії захистив кандидатську дисертацію. А відтак – і докторську на тему: «Ефективність методів селекції озимої пшениці при динамічному формуванні господарських ознак та властивостей сорту» 1994 року, здобувши науковий ступінь доктора наук. І все це під керівництвом свого вчителя – професора М.О. Зеленського.

Михайло Олексійович Зеленський дає студентам не лише «сухі» знання із селекції та насінництва, він залучає їх до живого творчого процесу, практичних занять у полі.

Простими словами, прикладом розпочав він свою лекцію про селекцію озимої пшениці нам, майбутнім агрономам, а в підсумку вона стала справжнім уроком високої хліборобської поезії. Ось помітки, що потрапили до студентського щоденника за 6 жовтня 1979 року: "...Хліб – давній продукт харчування людей. У більшості країн світу, у тому числі й у нашій, його печуть із пшеничного або житнього борошна. Із білого пшеничного борошна печуть білий хліб, а чорний – із житнього.

Протягом тисячоліть завдяки добору й схрещуванням були отримані сорти сучасної пшениці. Найурожайніша – пшениця м'яка. Учені вивели сорти пшениці з коротким стеблом, щоб вона не полягала до збирання.

Зерно пшениці високо цінували всі народи. Так, до появи грошей пшениця була мірилом цінової вартості, за міру пшениці давали дві міри ячменю. Коли ж уперше з'явилися карбовані монети, з одного боку на них був зображений пшеничний колос. Що ми знаємо про хліб насущний? Доречно згадати мудрі слова філософа древності Сократа: «Хліборобство не лише дає засоби для життя, а й зміцнює тіло, служить прикрасою вівтарів, викликає розвиток ремесел, збуджує в людях любов до батьківщини й готовність її захищати».

Пишуть біографію хліба селекціонери, комбайнери, агрономи. Правильно сказав свого часу академік В.М. Ремесло: «Ніяка глиба золота не переважить крихти хліба». Правдиві слова. На золотих копальнях трапляється золотий самородок. Але немає в природі хліба-самородка. Він сам не родить. Як сказав мудрий Расул Гамзатов: «Хліб – це життя, він вічний, як мати, як Батьківщина. Людина вирощує хліб, а хліб ростить людину». Тож низько вклонімося рукам працюючим, що орють поля, вирощують хліб», – так закінчив свою лекцію професор М.О. Зеленський.

А ось іще одна промовиста деталь із лекцій Михайла Олексійовича.

– З першого курсу, – розповідав якимось він нам, – студент агрономічного факультету Володимир Моргун працював у науковому гуртку кафедри селекції та насінництва. Особливо захоплювався генетикою. Згодом він став моїм аспірантом, успішно захистив кандидатську дисертацію. А далі, – Михайло Олексійович бере до рук невеличкий снопок пшениці з повнозерним колосом, – з'являється сорт озимої пшениці Киянка, автором якої є мій колишній студент та аспірант Ленінський стипендіат – Володимир Васильович Моргун. І радіє професор, спостерігаючи, як загорілися допитливі очі юних слухачів, а відтак продовжує:

– Минуть роки копіткої, наполегливої, творчої праці й мої колеги-педагоги, називатимуть студентам агрономічного факультету десятки нових високоврожайних сортів озимої пшениці цього автора. Я в цьому абсолютно переконаний, знаючи його наполегливість і цілеспрямованість.

Слова професора М.О. Зеленського виявилися пророчими. Через тридцять п'ять років після закінчення аспірантури у професора М.О. Зеленського Володимиру Васильовичу Моргуну за визначні особисті заслуги в створенні та широкому впровадженні високопродуктивних сортів зернових культур присвоєно звання Героя України. Нині В.В. Моргун – академік-секретар Відділення загальної біології НАН України, директор Інституту фізіології рослин і генетики НАН України, доктор біологічних наук, професор, академік НАН України, у наукових колах відомий як видатний вчений у царині генетики й селекції рослин, експериментального мутагенезу, біотехнологій, фізіологічної генетики. Він вперше здійснив безвекторне перенесення низки генів від донора до реципієнта за типом генетичної трансформації та отримав перші в Україні трансгенні рослини кукурудзи. Це були пріоритетні дослідження не лише в Україні, а й у світі.

Є вже в учня професора М.О. Зеленського своя наукова школа. Школа академіка В.В. Моргуна – «Теоретичні основи селекції». Під його керівництвом

захищено 17 кандидатських і 6 докторських дисертацій. Він лауреат Державних премій в галузі науки й техніки СРСР, УРСР, України, премії НАН України імені В.Я. Юр'єва. Після закінчення навчання в Краснодарському сільськогосподарському інституті у 1934–1936 роках Михайло Олексійович Зеленський працював науковим співробітником Майкопської дослідної станції Всесоюзного інституту рослинництва. Саме тут навесні 1934 року він вперше зустрівся з академіком М.І. Вавиловим. А впродовж наступних трьох років навчався в аспірантурі ВІРУ, де в той час був директором академік М.І. Вавилов. Спілкування з ним залишило глибокий слід у душі аспіранта Зеленського на все життя.

Багато років потому, будучи вихователем молоді, М.О. Зеленський захоплено розповідав студентам про кожну зустріч з Учителем, про неординарність його наукових пошуків і знахідок. Як ось, наприклад, про те, як М.І. Вавилов працював над законом гомологічних рядів, що виявив тісні зв'язки між генетикою, селекцією та систематикою рослин. У вступі до фундаментальної колективної праці «Теоретичні основи селекції рослин», підготовленої під його керівництвом і за редакцією, М.І. Вавилов чітко визначив ті розділи, на яких має базуватися селекція рослин як наука. Цими розділами, на його переконання, були: вчення про вихідний матеріал, його спадковість та мінливість, роль середовища в розвитку сортових ознак, теорія гібридизації, селекція на імунітет, фізіологічні властивості (посухостійкість, жаростійкість, фотоперіодизм), скоро- та пізньостиглі форми, хімічний склад, технічні якості.

Незвичайне походження сорту жита Раннє кормове. Почалось все з того, що Михайло Олексійович якось зрізав на дослідному полі кілька десятків стебел. А через два тижні, побувавши на тому полі, був приємно здивований: із вузлів знову почали рости стеблини. Та це ж справжній сюрприз природи: можна оволодіти геном двоукісного жита! Того ж року зібрали перший урожай насіння й за справу взялися кандидати сільськогосподарських наук, учні професора М.О. Зеленського – О.Ю. Кошеленко й М.С. Мова. Але нелегко було створити високоурожайний сорт двоукісного жита. Лише після десятирічної праці народилося Раннє кормове, яке успішно пройшло державне сортопробування й у 1998 році занесено до Державного реєстру сортів рослин України.

На лекції професора М.О. Зеленського ми довідалися й про перший хліб на землі. Ось помітка зі студентського щоденника: "Поживні властивості ячменю люди виявили дуже давно – ще в первісні часи. Вже тоді вони збирали ці зерна й варили їх. Ця їжа була більше схожою на кашу, але то був перший хліб на Землі. Із ячмінного борошна хліб виходить цінний, важкий, тому й латинська назва цієї рослини була «гордеум», тобто важкий. Давньоруська назва ячменю утворилася від дієслова «ясти» (їсти). Оброблену та відполіровану крупу із зерна ячменю називають перловою крупкою, а крупу без обробки – ячною. Кормові та харчові властивості ячменю значно кращі, ніж пшениці.

Селекцією ярого ячменю успішно займається селекціонер Василь Сергійович Губернатор, – повідомив нам на лекції Михайло Олексійович, який під його керівництвом захистив кандидатську дисертацію з питань селекції та насінництва цієї культури.

Сорти ярого ячменю, створені кандидатом сільськогосподарських наук Василем Сергійовичем Губернатором, неодноразово демонструвалися на Виставках досягнень народного господарства УРСР і СРСР. Наприклад, сорт ярого ячменю Носівський 9 крім України був районований у Московській, Смоленській, Омській, Пензенській і Тюменській областях, у Болгарії й Чехословаччині. Сорти пивоварного ячменю Чернігівський 7, Носівський 2, Носівський 6 та Чернігівський районували в різних областях Союзу, а Носівський 6 – і в Болгарії. Сорти ярого ячменю Деснянський 8 та Носівський 9 займали площу понад мільйон гектарів».

Читаючи лекції студентам агрономічного факультету УСГА з питань селекції та насінництва, М.О. Зеленський запам'ятав допитливого та цілеспрямованого студента Миколу Дзюбенка, який був відмінником. Успішно захистив виконану на кафедрі селекції та насінництва дипломну роботу. Отримав рекомендацію для продовження навчання в аспірантурі. Було це понад тридцять років тому, а нині доктор біологічних наук, професор Микола Іванович Дзюбенко – директор Всеросійського інституту рослинництва імені М.І. Вавилова.

Особливо цікавими були лекції професора М.О. Зеленського з питань селекції яблуні й груші. Ось запис про це із студентського щоденника від 17 грудня 1979 року. "Яблуня – одне з тих дерев, на яке звернула увагу ще первісна людина, історія донесла до нас численні відомості про монастирські сади Київської Русі, де росли яблуні, груші та інші плодові дерева. Цікаво, що дуже відомими й популярними на той час були сади Києво-Печерської лаври. З кожним десятиріччям збільшується кількість сортів культурних яблунь. Нині їх налічується майже 20 тисяч. Усі вони об'єднані під загальною назвою «яблуня свійська». Важко переоцінити значення яблуні свійської, але треба згадати й про її диких родичів. Нині на нашій планеті росте понад 50 видів дикорослих яблунь. Усі вони належать до родини розових, що об'єднує сто родів та три тисячі видів. Свіжі яблука – рекордсмени за вмістом заліза (на 100 грамів маси плодів у міліграмах – 2,5)».

А ще Михайло Олексійович розповів нам про рекордне яблуко, вирощене у Великобританії. Його вага 1 кг 380 г, а діаметр – 18,4 см.

Десятки років свого життя професор М.О. Зеленський присвятив селекції плодових культур – яблунь та груш. Йому вручені авторські свідоцтва на ряд зимових сортів яблуні. Про свій дослідний сад професор міг розповідати годинами. Не менш захоплюючу лекцію професор М.О. Зеленський прочитав нам про селекцію овочевих культур. Селекцією помідорів у нашій республіці, зазначив він, займається мій колишній аспірант Владислав Андрійович Кравченко, який за період 40-річної селекційної роботи створив 35 сортів та гібридів помідорів. Для умов відкритого ґрунту створено скоростиглі помідори для споживання у свіжому вигляді: Світанок, Атласний, Флора, Козачок, F1. Сорти – Іскорка, Зорень, Карась призначені для переробки на сік, пасту й пюре.

Помідори сортів Консервний, Київський, Агронавт, Лазурний, Лагідний, Мить найкраще використовувати для консервування. Плоди помідорів Боян, Аміко, Лагідний, Святослав, F1 повністю відповідають технічним умовам для механізованого збирання врожаю.

У скляних і плівкових теплицях в умовах закритого ґрунту придатні для вирощування гібриди першого покоління помідорів Скарб, Самоцвіт, Барвінок, Богун, Побратим, імператор київський, Гожий, Ната, Окраса.

Заслужений працівник вищої школи, доктор сільськогосподарських наук, професор Михайло Олексійович Зеленський 48 років на агрономічному факультеті навчав студентів та аспірантів азам святої справи: творити хліб. Він є автором 320 друкованих праць з питань селекції та насінництва сільськогосподарських культур. Його сумлінна праця не залишилася непоміченою, вона відзначена багатьма державними нагородами та званнями.

Спасибі долі за те, що поруч була така добра, вимоглива, працелюбна людина. Здається, що саме талант у нього такий – бачити все найкраще в студентах і аспірантах та підтримувати їх. Професор М.О. Зеленський – неординарна особистість, у якій органічно поєднався академізм ученого, шляхетність та скромність мудрого педагога й наставника.

22 травня 2012 року Михайлу Олексійовичу Зеленському виповнилося 100 років від дня народження.

Він пішов він нас у вічність 4 серпня 1997 року. Як справжній хлібороб, він сумлінно й цілеспрямовано орав свою ниву, засівав добірне зерно, плекав кожну рослину, а врожаїлося для всіх. Ми й сьогодні жнивуємо на творчому полі професора М.О. Зеленського. Спасибі Вам, Михайле Олексійовичу, що Ви були. Так мужньо. Так яскраво. Так красиво. Земний уклін Вам за це.

З роками пам'ять не тільки не стирається, вона розправляє крила, переростає в легенду. Ви завжди з нами, наш легендарний, незабутній Михайле Олексійовичу! Правду кажуть, суєта минула як і всяке індивідуальне життя, а добрі справи невмирущі. На цьому й збудований світ, у якому усім нам випало жити! Погодьтеся, що створювати нові сорти й гібриди рослин для людей – найкраще на землі заняття. З плином часу його учнів тягне на глибоке, не пізнане, не відкрите.

«Посів науковий заколоситься жнивами народними» — колись казав Дмитро Іванович Менделєєв. На щедрому посіві професора Зеленського Україна жнивує сьогодні й жнивуватиме завтра. Гріє мене думка, що після нас правнукам залишиться пожинати більше, бо дуже стараються учні школи професора Зеленського. Хіба не в цьому найвище мірило життя, яке зазвичай величаємо щастям для невтомних рицарів хлібної ниви, адже життєві істини професора М.О. Зеленського стали для його учнів уроками на все життя.

В.ГАВРИЛЮК, кандидат сільськогосподарських наук, випускник агрономічного факультету Української сільськогосподарської академії, Національний науковий центр «Інститут землеробства НААН»